

KUŹMA, INGA B.

BEVEZETÉS A „KRÍZISHELYZETBE KERÜLT” HAJLÉKTALANOK HELYZETÉNEK ANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLATÁBA

Több éve kutatom már ezt a típusú krízist, amelyet a hajléktalanokat sújtó súlyos körülmények közé sorolok.¹ Kutatásaimat azon szervezeteknek vizsgálatának szenteltem, amelyeket a totális intézmények közé sorolunk (Goffman 2011); vagyis amely intézetekben a hajléktalanok segítségére sietnek.² Munkámat a felelős és intervenció célú kollaboratív antropológia inspirálta. Ezen megközelítés okán – amely etikai és módszertani szempontból befolyásolta a munkámat – gondolataim gyakran kritikusak a társadalomból kirekesztett személyekre vonatkozó független társadalmi és tudományos koncepciókat tekintve. Nemcsak tudományos kutatásomban, hanem aktivistaként és a tudományos szövegekben is a vizsgált valóság értelmezésére fektetem a hangsúlyt, hiszen ennek diagnosztikai szerepe van. Nem titkolom kritikus és elkötelezett hozzáállásomat a vizsgált körülményekhez, amikor leírom a kulturális elveket, amelyek a szituáció alapját képezik. Az általam irányadóként választott politikai megközelítést Monika Baer a következőképpen definiálta: „az a tudatosság, amellyel kritikusan szemléljük a hatalom értékeit, célkitűzé-

1 E kifejezés alatt főként a „kiaknázatlan területeket”, a tabutémákat és a kényes kérdéseket értem. Ezek a körülmények valóságos kihívást jelentenek, és néha tudományos és emberi vétségeket idéznek elő, amelyek érintik a vizsgálat során használt eljárásokat és módszereket, sőt, valamilyen szinten magát a kutatót is (Kuzma 2013: 8–9). Másodsorban – és itt főként erre a jelentésre összpontosítok – ezek azok a körülmények, amelyekben a tanulmány alanyait kiváltképpen érintik, valamint ezen a területen találjuk meg leginkább – többek között – a problémával küzdő, illetve a társadalom által háttérbe szorított személyeket.

2 2009 óta végzek kutatásokat a lódz-i hajléktalanok köreiből. Kutatási területként a hajléktalanok menedékhelyeit, az éjszakai szállókat, valamint más segítő központokat (például a városok körzetében található támogatott lakhatási lehetőségeket) választottam. Ezeket többféle intézmény vezeti: az állam, egyesületek és alapítványok.

seit, stratégiáját, pozíciójának megválasztását vagy különleges kapcsolatait, amelyek formálják a szociokulturális valóságot, illetve amelyek magához az antropológiához is szorosan kötődnek” (Baer 2014: 8). A szerző hozzáteszi, hogy a politikai hatalom „kiterjed a politika, a politikai aktivizmus, elköteleződés, erkölcs vagy ideológia bonyolult és változó viszonyaira is [...], melyek a visszahatás fogalmában gyökereznek [...] és mint] gondolkodási gyakorlatok vagy gondolati cselekmények, maguk is a gondolkodás tárgyát képzik” (Baer 2014: 8).

Az a szemlélet, amelyen keresztül „egy időben történik a cselekvés, tanulás, használat, olvasás, és írás” (Baer 2014: 153), vagyis amely által végbemegy a tanulási-cselekvési folyamat (Reason–Torbert 2010) mindig is munkamódszerem meghatározó részét képezte. Főleg a „cselekvés” és a „használat” szavakat emelem ki, azt vizsgálva, hogy a „gondolat tárgya” – amely Baernél a „gondolkodás cselekedetének” hatása – milyen mértékben nyilvánul meg a tanulmányozott személyek és a kutató hozzáállásában egy konkrét eset kapcsán, beszédüket és cselekedeteiket tekintve. Kutatásaim szerint ez a helyzet – a hajléktalanok helyzete, valamint a nemek kultúrája – felelős a szegénységről kialakult szilárd sztereotípiák megjelenéséért.

Megközelítem a „problematikai antropológia” részét képző (Kaniowska 2013: 13–16),³ tehát egy a számos antropológiai tudás és gyakorlat variánsai közül. Egyetértek Katarzyna Kaniowskával (figyelembe véve, hogy erre kutatásaim is bizonyítékul szolgálnak), amikor kijelenti, hogy a lengyel antropológiában immár nem egyetlen modellel vagy paradigmával foglalkozunk, hanem azok sokaságát és sokféleségét vizsgáljuk módszertani és etikai szempontból.

A hajléktalanhelyzet egy olyan problémát és tapasztalatot szemléltet, amely multidiszciplináris megközelítést igényel. Ennek oka az a hajléktalanok helyzetének jellege, valamint az otthon kulturális szerepe. A „hajléktalankérdés” a „rossz absztrakció” vagy a „kaotikus szemléletmód” közé sorolandó (Sayer 1992: 138). Patrick Declerck megjegyzi, hogy számos kutató (köztük Emil Durkheim és Marcel Mauss) „elsiklik a [...] felvetődött kérdések felett. Mintha a jelenség méltatlan lenne egy tudományos kutatás témájához. Nem egyértelmű a helyzet, hiszen hogyan gazdagíthatnánk a tudományt egy olyan dologból kiindulva, amely egyáltalán nem, vagy csak valaminek a maradványaként létezik? Mit lehetne mondani a zűrzavar, a káosz és a semmi ismeretelméleti helyzetéről? Annál is inkább, hiszen a hajléktalanok csoportja nem egy egyszerűen meghatározható közösség. [...] Ezek nem stabil közösségek [...] amelyek hangtalanok, vagy pedig rájuk nehezedik a téveszmékből eredő sértések súlya.” (Declerck 2004: 13–14).

„A hajléktalanság állapotát” általában olyan „problémaként” vizsgálják, amely felelős a különböző prekonceptiók kialakulásáért. Egy ilyen típusú kulturális és szociális kiindulópont nyomot hagy a tudomány nyelvezetén is, beleértve a „tanulmány tárgyának” sztereotipizálására irányuló kritikus nyelvezetet is. Amikor koncepciókat, definíciókat alkotunk a „hajléktalanok helyzetét” illetően, nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a helyzet nagyon összetett, sőt, bonyolult, hiszen rengeteg egymástól független és különböző jellegű indok és tényező játszik közre. Komplex, tehát e tényezők közti viszonyok elrendezéséért felelős (Fitzpatrick 2005: 11). Az „otthon” szintén egy sok mindent magába foglaló kifejezés, amely egyszerre fejlődött történelmi és kulturális téren: ezek a területek különböző tudományágakra fordítanak figyelmet, ráadásul ez a kifejezés erős érzelmi töltetet is hordoz a nyugati tudományos kultúrában is, amelyet jól mintáznak az „otthonra” és az otthonban való élés cselekedetére adott definíciók és tanulmányi megközelítések.

3 Ezért a tudománynak kerülnie kellene a „kutatási terület részletekben történő vizsgálatát, illetve annak részekre bontását, hiszen ez egy lényegtelen (és gyakran egysíkú) tudást hoz létre, valamint álproblémákat vet fel” (Janiak 2012: 213, Grabowski 1998-as munkája után).

Transzdiszciplináris megközelítés alatt fogalmi és értelmező álláspontot értek, amely különböző tudományos és nem tudományos nézőpontokra épül, ugyanakkor arra a perspektívára és élményekre alapozva hozom létre ezt az álláspontot, melyek forrásaim alapjául szolgáltak, vagyis néprajzi/antropológiai jellegűek. E perspektívák és élmények a hajléktalanokkal való érintkezésen alapulnak. Ezek a típusú adatok végigkísérik kognitív horizontomat. Ugyanakkor, köszönhetően más nézőpontok „beépítésének” a néprajzi megközelítésbe, szélesebb körben, szemléletmódomat megosztva járom körül a választott problémát, hogy átfogóan mutassam be a hajléktalanság rendkívül összetett kérdését. Pontosan ez az a vonás, az otthon kérdésének és a hajléktalanok helyzetének kutatási területe (vagyis ezek sokfélesége) az, amely arra ösztönzött, hogy a transzdiszciplináris módszert válasszam az interdiszciplináris megközelítés helyett.

Az interdiszciplináris megközelítéssel szemben a transzdiszciplináris azzal foglalkozik, hogy mit „találunk a tudományágak között ugyanazon időben, többféle diszciplinán keresztül, és mégis azokon kívül állva” (Zeidler-Janiszewska 2006: 11, Domańska 2011: 55 munkája alapján). Más szavakkal „szemben az interdiszciplináris megközelítéssel, amely nem alakítja a kutatási területet tudományággá, amelyet magába olvaszt, a transzdiszciplináris kutatás olyan problémákat vet fel, amelyekre egyetlen tudományág sem kínál megoldást. A transzdiszciplinárisnak szánt kutatások gyakran nem vonnak be új tudományágot új tevékenységi, hanem a megoldandó problémától függenek” (Domańska 2011: 56).

Azáltal, hogy bevontam azt a területet, amelyben a hajléktanokat javulást szolgáló eljárásoknak és a különféle szabályoknak vetik alá (ez a helyzet áll fenn a segélyszolgálatok esetében), nem szeretném, ha kutatásaim csupán ezen egyéneknek a személyes megpróbáltatásaira korlátozódnának, hiszen ezek még jobban eltávolítanának a fő csapástól, amely a rejtett tanterv⁴ (*hidden curriculum*) témaköre. Ez a program rejlik a szolgálatok, azaz a segítő célú szervezetek háttérében; vagyis annak a háttérében, amit mi a hajléktalanok életéhez társítunk: hogyan tudnánk őket megtanítani „felejtetni”, a „kitörésre” ösztönözni, illetve hogy tudnánk őket a tőlük idegenkedő átlagemberek közé beilleszteni.

Mínt hogy elemzésemet különböző helyek eljárásairól készítettem, ezért nem szeretnék neveket feltüntetni a munkáimban, mint ahogy kerülöm a helyszínek, valamint az intézetvezetők neveinek dokumentálását is, és nem szeretnék részletekbe menő leírásokat sem feljegyezni. Ezeknek az adatoknak a felfedése azt a benyomást keltette volna, hogy vádolom az itt dolgozó, vagy ezen intézményeket vezető embereket. Ugyanakkor az alkalmazottak, csakúgy, mint a szociális segítségnyújtást igénybevevők és a társadalom többi tagja ugyanazon tágabb társadalmi koncepció keretein belül cselekszenek, ami megalkotta a jelenlegi ideológiát a támogatást illetően. Ez az ideológia meghatározza a lengyel törvényalkotást, a szociális szektort és a közösség hozzáállását a „kirekesztettekhez”. A *Homo sacer* továbbra is ambivalens módon kezelik, „egyrészt félelem és idegenkedés övezi, másrészt szájalommal és részvétellel tekintenek rá” (Bauman 2006: 189). Az e személy felé irányuló „megvetés, a másság és a visszautasítás érzete” van túlsúlyban; ezek az emberek egy olyan környezetben élnek, amelyet a „fogyasztói társadalom és az egyén sikerei” (Tarkowska 2012: 122) uralnak.

4 A rejtett tanterv eleinte az oktatáshoz fűződő kutatásokhoz kapcsolódott, illetve az oktatási és iskolarendszernek a szocializálódásban betöltött szerepét feszegető kérdéseket vetett fel. A kutatók nem azzal foglalkoztak, hogy milyen tudást adtak át, hanem azzal, hogy kinek és hogyan adták át, milyen követelmények voltak hatással a tudásra, valamint a kommunikációs célkora és stílusra fektették a hangsúlyt: lásd Jackson 1968 (létrehozta a *hidden curriculum* kifejezést); valamint Giroux–Puppel red. 1983 (nekik köszönhető a kritikus mozgalom fejlődése a pedagógia tudományában); Janowski 1995 (bizonyítottnan ő az első, aki először használta a lengyel irodalomban és pedagógia kutatásokban a *hidden curriculum* kifejezést. Többek között Paulo Friere, Ivan Illich és Bella Hooks is foglalkoztak a *hidden curriculum* kérdésével, nemcsak szűk értelemben véve.

Ugyanakkor ennek a területnek a szakértői megpróbálnak változtatni a szociális támogatás módjában. A legújabb fejlesztésre irányuló tendencia javaslatokat dolgoz ki, tehát olyan eljárásokat ajánl, amelyek a segítségnyújtás egységesítését segítik elő. A cél az, hogy a lehető legkönnyebben legyen mérhető a támogatás hatékonysága. Ez a diskurzus, melyet jelenleg javasolnak, főként a „szolgálat” és a „kliens” kifejezésekre reflektálnak (lásd: Stenka–Olech–Browarczyk red. 2014).

Azáltal, hogy munkámba beépítettem néhány elemet, amely a kollaboratív antropológia részét képi, igyekeztem hangsúlyozni az együttműködési és partnerségi szempontokat, amelyek kulcsfontosságúak a kutatás vonatkozásában (Fluehr-Lobban 2013: 8; lásd még Rappaport 2013). Egy másik dolog, amely az együttműködés paradigmájának választására ösztönzött (amely nem csak bizonyos kutatási technikákat jelent, hanem egy ideológiai hátteret is) az, hogy szeretnék egyfajta emancipációt megvalósítani – önmagam számára is (Skórzyńska 2013). Az emancipáció a tudományban azt jelenti, hogy letérünk az intézményrendszer által megszabott ösvényről, hogy a „vertikális”, azaz „rangsor szerint felépített” tudást „horizontálissá” alakítsuk. Ez utóbbi a különböző szereplők tapasztalatcseréjén alapul, és a résztvevő cselekvéshez kapcsolódó technikákra hívja fel a figyelmet (Skórzyńska 2013: 110). Ugyanezen okból kifolyólag mentem el helyszínekre, segélyszolgálatokhoz, voltam önkéntes és végeztem segítői tevékenységet. A szolgálatok lakóival és a személyzettel néha remekül, néha kevésbé jól sikerült az együttműködés. Vezettem például tanító célzatú műhelyeket kulturális antropológiai ismereteim felhasználásával.⁵ Helyi szakértőkkel dolgoztam együtt, akik olyan programokkal foglalkoztak, amelyek a függőségből való kilábalást segítették, illetve személyes vagy pszichológiai tanácsadást nyújtottak, stb. Ugyanakkor javasolataim nem voltak a szó szoros értelmében véve terápiás jellegűek, hiszen akkor még nem habilitáltam ebből a tudományágból. Kutatásomat kiterjesztettem a szolgálatok javaslataira is, akik nagyon nyitottnak mutatkoztak tevékenységem és jelenlétem iránt. A találkozások gyakran terapeuták jelenlétében zajlottak. Kidolgoztuk a műhelyek témáját és működési formáját. Ezek a beszélgetések gyakran önkéntelenül is felfedték a mélyben rejtőző dolgokat, sokszor az ideológiai alapokat, a terápiás kereteken belül történő megvalósítást és az ezen intézményekben történő segítségnyújtási eljárást is bemutatták. A másik csoportot a központok lakói alkották, férfiak és nők egyaránt, akik egyenlő félként dönthettek a tematikáról, a célkitűzésekről és a találkozásainkról: számításba kellett vennem a szükségleteiket, és hogy mi áll az érdeklődésük központjában.

Munkánk kizárólag beszélgetésből állt. A párbeszéd a kollaboratív antropológia egyik fő kifejezőmódja (vö. Fluehr-Loban 2013, Rappaport 2013). A párbeszéd formája lehet kötetlen eszmecsere, vagy célzott beszélgetés, melynek célkitűzése, hogy a felek egyezsége jussanak, illetve kompromisszumot kössenek egy ügyben. Ez történhet úgy, hogy valamilyen álláspontot képviselnek, vagy hangot adnak a véleményüknek, megosztják élményeiket és tudásukat (úgy egzisztenciális ismereteiket, mint szakértőit).

A találkozások – amelyek arra szolgálnak, hogy létrejöjjön a párbeszéd – valójában intézkedések, hiszen felkínálják a lehetőséget, hogy a személyek kinyilatkoztassák és meghatározzák a helyzethez való hozzáállásukat. Céljuk, hogy legyen egy fórum, ahol az em-

5 Az aktivitásra ösztönző oktatási módszerem az emanipációért történő fellépés jegyeit viseli magán, és olyan megközelítés részét képi, amelyet azok a kutatók vallanak, akik „a pszichodinamikus fejlődésre helyezik a hangsúlyt a nem védekezés központú viselkedéssel szemben, ezenkívül a hatalommal szembeni ellenállás képességének és a csoportban történő munkavégzésnek a megtanítására összpontosítanak. [...] elismerik, elfogadják, és vallják, hogy az egészségesebb és nagyobb hatékonysággal dolgozó egyének együtt képesek változásokat elérni a közegükben, tulajdonképpen még a társadalomban is” (Greenwood 2012: 130).

ber beszélhet (vö. Haraway 2008). Tehát az adott személy egy bizonyos módon érzékeli és értelmezi a világot, ahol él. A párbeszéd tehát egy felszabadító erővé válhat, főként a segítségnyújtások kontextusában; ez esszenciális a kirekesztett, és *underclass* egyénekkel való együttműködés során.⁶

Ilyen típusú beszélgetést folytattam Dominikával is, egy női szálló 18 éves lakójával. Ő a létrehozója a kutatás kulcsszavának, amelyet átvettem tőle, és amely segít megérteni, mit jelent egy központ lakójának lenni, és hogy mi az „otthon”. Ez a kifejezés, amelyet áttemeltem, az „otthon imitációja”; munkámban is alkalmazom a Dominika által megalkotott kontextusban. Ez a kifejezés arra szolgál, hogy leírja a központ helyi szabályait. Ez a kifejezés alapkategóriává vált számomra, hiszen lehetővé teszi, hogy elmagyarázzam az „otthon jelentését” a központokban, illetve rávilágít az ideológiára, amely az ezeken a helyeken uralkodó segítségnyújtási rendszer háttérül szolgál.⁷ Dominika azt is megállapította, hogy a társadalom nincs „felkészülve a hajléktalanokra”. Jóllehet, a társadalom (amely bizonyos normákat képvisel) meghatározott magatartásformákat vár el a hajléktalanoktól, a velük szemben támasztott elvárások nem hatásosak, és sokszor az integráció sem történik meg, így a segítségnyújtási szektor (amely arra szolgál, hogy a hajléktalanok beilleszkedjenek a többi kirekesztett közé) nem működik hatékonyan. Beszélgetőtársam/a tanulmány alánya kitért az uralkodó kultúra felelősségvállalásának problémájára is, azaz hogy nem igazodik kirekesztettjeihez. Ez felveti azt a kérdést, hogy a *mainstream* kultúra milyen mértékben tudná megváltoztatni a munkalehetőségeket a sikeres beilleszkedés érdekében a kizártak előmenetelét tekintve. Ugyanakkor, a segítségnyújtási rendszernek ez az aktuálisan kitűzött célja/ létrehozott célkitűzése.

Beszélgetőtársam felvetett egy olyan intézkedést, amellyel leküzdhető az alkalmazkodási folyamat sikertelensége. Megállapította, hogy bizonyos embereket, akik támogatásért folyamodnak, kényszeríteni kellett volna, hogy tanulják meg megváltoztatni az életüket és mentalitásukat. Különösképpen azokra a hajléktalan nőkre gondolt, akik – szerinte – elégedettek a helyzetükkel, és örömmel húznak hasznot a felajánlott segítségnyújtási eszközökből, anélkül, hogy ők maguk bármin is változtatnának; ezenfelül semmilyen tanulságot nem vontak le az elkövetett hibáikból (ő a „juttatásokat követelő” kifejezést használta rájuk). Megállapításait a szálló különböző lakói életének több évnyi megfigyelésére alapozta. Néhányuk hozzáállását nem találta elfogadhatónak. Nem akart hasonlítani rájuk, és nem akarta beérni a különböző hivatalok és alapítványok támogatásával. Ezenkívül az volt a véleménye, hogy a segítségnyújtási rendszer túlságosan elnéző, és nem kényszeríti rá az embereket, hogy saját helyzetük javításán dolgozzanak. Ezért egészen egyszerűen az volt az javaslat, hogy alkalmazzanak megtorló módszereket, ugyanis azok, amelyeket akkoriban alkalmaztak, sok embert nem ösztönöztek arra, hogy ők maguk tegyenek erőfeszítéseket életük helyrehozásáért.

A Dominika által feltárt probléma nagyon fontos, ugyanakkor nem értek egyet javaslatával, mert észrevételeim szerint ezeknek a központoknak a működésbeli problémája – a *hidden curriculum* szintjén – az ott uralkodó szigorhoz köthető. Ez nehezen észrevehető szinten jön létre, vagyis a szimbolikus erőszak szintjén, és nem a fizikai megtorlásén. Főként abból áll, hogy megszegyeníti, valamint hibáztatja a segélyt igénybe vevő embereket,

6 Más intézkedések, amelyekben részt vettem, a *participatory action research*-re utalnak (Greenwood 2012: 116, 199), főleg a tematika által érintett nők kulturális problémáinak vizsgálatakor, valamint amikor utóbbiak alkották a célközönség.

7 Annak a koncepciónak létrehozói, hogy mi „nem számít otthonnak”, Magdalena Lukasik és Marcin Jewdokimow. Ez a koncepció kiegészítő forrása motivációmnak a menedékhelyek otthonimitációként tekintett értelmezésekor (Lukasik–Jewdokimow 2012).

és ezt a hozzáállást vegyíti azzal a benyomással, hogy mindenki önmagáért felelős, illetve azzal a magatartásbeli elvárással, amelyet a hajléktalanoktól megkövetelnek. A tanulmány alanyaiul szolgáló központban dolgozó személyzet ugyanakkor ennek a megközelítésnek a foglya. Ezek az emberek egy olyan rendszerben dolgoznak – a probléma eltörlésének a nevében – amely ezt az állapotot alkategóriákra bontja, azaz „osztályokba” sorolja a rászorulókat és a hajléktalanokat – így jobban tudja alkalmazni a segítségnyújtás eszközeit a különböző besorolások alapján. Annál is inkább, mivel a támogatási rendszer „átjárhatatlanná tételének” célja, hogy a segély a lehető „legmegfelelőbb” legyen. Ezenfelül a szociális munkában kötelező meghatározni a műveleteket, ami indirekt módon szintén közreműködik az áldozattá válásban, ide sorolva azt is, amikor a személy önmagát teszi áldozattá. Ez a rendszer nem követi a gazdasági és társadalmi realitások fejlődését; a társadalmi bizalom és szolidaritás alacsony szintjét tükrözi.

Ugyanakkor a segítségnyújtási szektorban dolgozók elkötelezettek és együttérzőek, de egy ilyen hozzáállás, csakúgy, mint a kísérleteik, hogy „humánussá tegyék” a rendszert a különböző szervezetek és intézmények keretén belül csak korlátozott mértékben enyhíthetik az általános szabályok hatásait.

A Dominikának feltett kérdések, nevezetesen: hogy kezeli a társadalom többi tagja a „kirekesztettek” problémáját? készek-e arra, hogy befogadják őket? képesek-e a „kirekesztettek” a beilleszkedésre? arra sarkalltak, hogy kiálljak egy gondolatmenet mellett. Ugyanakkor elvettem Dominika szempontjait a rendszer hibáinak orvoslását illetően. Amit a segély eredménytelenségeinek indokaként jelöl meg, vagyis a túlzott engedékenységet a rászorultakkal szemben, valami többitől fakad: a jelenlegi támogatási rendszer nem hatékony, és a keretein belül alkalmazott jogi aktus, illetve annak megvalósítása egy általánosabb társadalmi hozzáállást tükröz a hajléktalanok, a kirekesztettek és a nekik nyújtott segítség kapcsán.

Mint azt már korábban említettem, hajléktalannak lenni nehéz, és az érintettek egy krízisen mennek keresztül (személyes és társadalmi krízisen; vö. *Informacja dotycząca problematyki bezdomności... [Tudósítás a hajléktalanok helyzetéről]* 2013). A krízis kifejezés korlátozott, és látszólagos élményekre reflektál. Az akadályokat, összeomlásokat, kórképeket, feszültségeket, stb. jelenti, amelyek érinthetik az egyént, csakúgy mint az egyének nagyobb csoportjait. Lehet szó belső konfliktusokról, tehát olyanokról, amelyek az érzelmi állapotot érintik, vagy gazdasági, politikai és egyéb problémákról. A krízis utalhat még arra a tényre is, hogy valaki egy bizonyos helyen él, melynek (szocio)terápiás profilja van; ilyenek például az éjszakai menedékhelyek és szállók. Az első, aki a „krízis” kifejezést használta, Erik Erikson (2004), az emberi egzisztenciáról és dinamizmusáról, valamint a valószínűleg életrajzi ihletésű folyamatokról folytatott kutatásaiban. Erikson arra használta ezt a kifejezést, hogy leírja a pszicho-szociális fejlődés elméletét. Ő úgy képzei el a fejlődést, mint egymást követő konfliktusok körforgását, illetve azok különböző kezelési módjait.

Nem szabad tehát a „krízist” csak negatív jelentésében vizsgálni, jóllehet, általában a helyzet feletti kontrollvesztéssel társítjuk, valamint azzal, hogy nem tudjuk kezelni a szituációt. A fennálló helyzet megváltozása egzisztenciális törést eredményez, ami néha a helyzet javulásához vezet.

Nincs fix és bizonyítottan jó forgatókönyv arra, hogyan lehet átvészelné ezeket a pillanatokat. Ugyanakkor megkülönböztethetjük azokat a szakaszokat, amelyek kezelik a krízist, valamint azokat, amelyekkel segítünk önmagunkon, hogy kilábaljunk a krízisből. Az első szakasz a tagadás szakasza, amikor elutasítjuk a gyakran váratlan eseményeket. A következő szakasz során mérlegeljük az eseményeket, tehát elkezdődik a kezelés folyamata: felmérjük az erőforrásokat, a lehetőségeket és az eszközöket, amelyek az egyén/csoport bir-

tokában állnak. Ez a harmadik szakaszhoz vezet, ami a döntés meghozatala a lehetőségek tükrében. Tehát ezen szakaszban jelenik meg a kihívásokkal szembeni ellenállás, sőt, az azoktól való távolmaradás (Skłodowski 2010: 12–13). A krízishelyzet tudatosságot is szülhet, mivel a már megszerzett egzisztenciális tapasztalatok többé nem felelnek meg a körülményeknek és az új elvárásoknak; ez bizonytalanságot vált ki, és át kell szervezni az eddigi életet. Mielőtt elkezdődne a döntéshozatal folyamata, az egyén vagy a csoport úgy érezheti, hogy csak „lóg a levegőben”. A kevés ilyenkor elérhető érzet ilyen pillanatokban a lehetetlenség, az abszurditás és az értelmetlenség (Sacuk 2010: 63).

Többek között a fent említett okok miatt van az, hogy a kutatásaimban fő kérdés, hogy hogyan gondolkodjunk a tanulmány alanyairól, hogyan írjunk/beszélgünk azokhoz, akik egyszerre kutatásom alanyai és partnerei. Úgy beszélek róluk, mint olyan egyénekről, akiket érint/próbára tesz a hajléktalanság, akik átmennek a hajléktalanság *krízisén/helyzetén*. Kerülni akarom a „fix lakhellyel nem rendelkező” megjelölést, noha ez a kifejezés megjelent korábbi publikációimban. Ugyanakkor a jelenlegi (és elterjedt) leíró módszer, amely megmondja, hogyan beszéljünk róluk, véleményem szerint jobban tükrözi a kirekesztettség által érintett emberekből álló megkülönböztetett csoportot. Az a mód, ahogy erről beszélünk, arra a tényre helyezi a hangsúlyt, hogy fedél nélkül élni egy megpróbáltatás, egy krízis, és nem az általános helyzete az egyénnek; vagyis nem csak arra korlátozódik, hogy meghatározza, hogy ki az adott személy. A kommunikáció módja hasonló átalakuláson esett át, mint a *fogyatékkal élők* ügyében. Az ő esetükben inkább a sztereotípiák által okozott törések hatásait vesszük figyelembe – ennek oka, hogy megváltozott annak a módja, ahogy ezeket az embereket meghatározzuk. A leírás módjának bizonyítania kell, hogy semmilyen diszfunkció vagy hiányosság nem határozhatja meg, főleg lealacsonyítóan, az (ön)identifikációt, valamint az egyén társadalomban elfoglalt helyét. Ezáltal megtagadtuk azt a rejtett ítélekezést, amely szerint az (ön)identifikációnak a normákat felállító uralkodó többség által meghatározott jellemzőkön kell alapulnia, hiszen az egyén „totalizációja” ezen a módon jön létre, de ez kizárólag egy önkényesen kialakított mintát eredményez⁸, amelyet a többség határoz meg.

Azon megnevezésekre reflektálva, amelyek a jellemzők összetettségére töredékes természetére, kapcsolataira és viszonylagosságára utalnak, így több lehetőségre nyitnak, beleértve, amikor egy adott egyén meghatározza, hogy ki ő, és miért ilyen. Egy ilyen leírás az egész több tulajdonságát tárja fel, de egy tulajdonságot sem szabad meghatározóként kezelni, például: „[...] a 'fogyatékkal élő személy' kifejezés [...] egy *teljes kategóriát alkot, amely értékkel, és egy munkaképtelen személlyel redukálja az egyént* [kiemelés tőlem – I.B.K.]. [...] két kifejezés van a brit angolban, melyet az ország a fogyatékkal élőkre vonatkozó kultúrája alakított ki; ez társadalmi érzékenységet sugall: a *disabled* kifejezés a 'normalitás' részéről történő kulturális elnyomás egy jele [...]. Az Egyesült Államokban a *people first, disability second* (mindenekelőtt ember, csak másodsorban fogyatékkal élő) elv érvényesül. Általában a konkrét diszfunkciókkal párosítjuk a *people with disabilities* kifejezést” (Karczewski 2013:203).

Egy olyan vitának a hatására döntöttem úgy, hogy bevezetem ezeket a típusú kiterjesztett kifejezéseket az általam használt nyelvzetbe (a mindennapi nyelvhasználatomba is,

8 Ez kapcsolódott a fogyatékoság definíciójának fejlődéséhez: 2000-ben az Egészségügyi Világszervezet egy új bio-pszichoszociális koncepciót mutatott be. Ez egy holisztikus koncepció, amely szerint a fogyatékoság egy „eltérés a normális működéshez képest” biopszichológiai szinten (Palak-Bujnowska–Pawlak 2010: 7). Az eltérés fokozatai nyilván különbözőek lehetnek, és nem mindenre terjednek ki, csak adott szintekre és azok kombinációira. A kontextuális tényezők is fontosak, azaz a „a közeg és az egyéni vonások megkönnyítetik, bonyolíthatják, vagy behatárolhatják egy fogyatékkal élő személy funkcionálását” (Palak-Bujnowska–Pawlak 2010: 7–8).

nem csak a tudományosba) amelyet néhány általam tanulmányozott emberrel, valamint a központok szociális alkalmazottaival folytattam. Vita alakult ki arról a kérdésről, hogy a sztereotípiák milyen módon épültek be a standard nyelvhasználatba. Néhány hajléktalan és egyesek a gondozók közül a leíró formulák ellen vannak. A menedékhely egyik lakója megállapította, hogy „ami tény, az tény; úgyhogy ha valakinek nincs fix otthona, azt nem kell szégyellni vagy rejtegetni, hanem nyíltan kell beszélni róla”. Mások – velem együtt – az „új” nyelvezettel értettek egyet, tehát amely a leíró beszéd mellett áll.

Az a tény, hogy nem értek egyet egyes tanulmányi alanyok álláspontjával, nem jelenti azt, hogy az ő véleményükre kevésbé adok, vagy hogy megszüntetem velük az együttműködést. Elismertem, hogy miközben ezeket az embereket hallgatom, akik a leginkább érdekeltek a problémában, kötelességem megtartani magamnak a véleményem, és nem szabad kiigazítanom őket, ha valamivel nem értek egyet. Egy olyan párbeszéd pártján állok, amely építő jellegű a kutatási fellépés tekintetében, és amelynek eredményeként lehetségessé válik a „döntések időben történő meghozatala [...], illetve azok újraformálása, a beszélgetés időről időre történő megújítása” (Reason–Torbert 2010: 128); ez nem azt jelenti, hogy ezekhez a véleményekhez alkalmazkodunk, és hogy megtagadjuk a saját álláspontunkat. Peter Reason és William R. Torbert egy tudományos szövegben reprezentálják a polifónia lényegét; ez a szöveg egymásnak ellentmondó véleményeket tartalmaz (Reason–Torbert 2010: 149),⁹ amelyek ugyanakkor megőrzik önállóságukat. Mind-egyik tagolt, nyomatékosít valamit, és a különböző álláspontokat (köztük szerzőt is) közvetlenül explicitálják. A szöveg „önmagával” vitatkozik, nyitott marad a különböző olvasók és kritikák értelmezéseire.

Elhatároztam tehát, hogy afelé a nyelvészeti eljárás felé fordulok, amellyel a fogyatékkal élőkről beszélnek. Attól, hogy ilyen típusú formulákat alkalmazok és rögzítek (a hajléktalanhelyzetről tartott egyetemi kurzusok során is) azt remélem, hogy ez a nyelvezet hozzájárul a változáshoz, és mások is alkalmazni fogják. A nyelvészeti változtatásokon keresztül a kirekesztettekhez való hozzáállást alakítjuk át. Mi mind a nyelvészeti megoldások hűbéresei vagyunk; azoké is, amelyeket a *mainstream* elhárít, és amelyekből az önkizárás fakad, ezt – véleményem szerint – bizonyítja a fent említett vita, amelyeket a hajléktalanokkal folytattunk.

Az „állandó otthonnal nem rendelkező” kifejezés arra reflektál, hogy mi az otthon, és mi a jelentősége. Ez alatt a kifejezés alatt a helyet értem, ahol lakunk. Vagyis azok által a magatartásformák által teremtjük meg, amelyeket az adott helyen gyakorlunk, és amelyekhez dolgok és személyek kapcsolódnak. Az „otthon” meghatározott attitűdök és néhány cselekvés következményeképpen jön létre. Egy hely, amely magán viseli az „otthon tulajdonságait”. Ezek nem kívánt tanúk nélküli intimitásból állnak, melynek során elzárkózhatunk és elszigetelhetjük magunkat másoktól. Pontosán ez az, amit úgy nevezhetünk, hogy otthon vagyunk, ez az otthon lényege. Ennek bizonyítása a gyakorlatban az élet, amelyet a helyszínen figyeltem meg, (a központokban) lakók esetében, csakúgy mint a tanulmánynak alávetett személyek kijelentései.

Az „otthon” az a hely is, amely meghatározott érzéseket kelt bennünk. A biztonság és az intimitás a legjellemzőbb ezek közül az érzések közül, amelyet úgy fordíthatunk, hogy egyfajta „elégedettségérzés tölt el a [házban vagy lakásban – I.B.K] tartózkodás; csakúgy, mint az elszakadás a küszöbön kívüli világtól” (Jewdokimow 2007 : 126).

⁹ A mű első része és az ötödik rész 5.3. alfejezete olyan szövegekből áll, amelyeket tipikus felépítés jellemez, és a relevancia rizomatikus szinten. Ami a 4.3.1. alfejezetet illeti, amely felépítésében a negyedik részhöz tartozik, és amelynek a címe *Menedékhelyek és éjjeli szállók*, Reason és Torbert besorolása szerint az „én” tanulási/cselekvési típusaira reflektál (Reason–Torbert 2010).

A vizsgált központok lakóinál az otthonérzés átélése, valamint az ott élés gyakorlatilag azok a dolgok, amelyek beépülnek a megküzdési módszerekbe, amelyek érdeklik őket,¹⁰ beleértve az emancipációt is. Ezalatt azt értem, hogy eléri szubjektivitását, amely megjelenik cselekvőképességének szintjén. Az egyik kutatási kérdésem arra irányul, hogy tanulható-e a szubjektív és a cselekvőképesség, illetve helyreállíthatóak-e ezek, és hogy lehetséges ez, ha totális intézmények jellemzőit magukon viselő helyen élünk. Itt szabályoknak kell megfelelni, és a lakókat aszerint értékelik, hogy mennyit fejlődtek abban, hogy „a saját lábukra álljanak”, vagyis emancipációjuk mértéke szerint. Ez másfelől nem csak azt jelenti, hogy megpróbálnak kilépni a segítségnyújtási rendszerből, hanem azt is, hogy leszoknak (csakúgy, mint egy függőség esetén) az otthon hiányáról és a szegénységről, valamint hogy elkezdik az öngyógyítás folyamatát (mint egy betegség esetében). Az, ahogy a központok lakói megküzdnek a helyzettel, egyfajta képzés, hogy elsajátítsák az önállóságot, és ugyanakkor képességeket fejlesszenek ki: tudják-e, hogy miben áll egy rendezett élet, melyben szabályok uralkodnak, hogyan gondoskodjanak magukról, és hogy kezeljék a saját helyüket egy olyan környezetben, ahol mások is vannak, ahol fontos megőrizni az önállóságukat, úgy, hogy közben mások igényeihez szabott kompromisszumokat kötnek? Ugyanakkor az otthon ezeknek a műveleteknek a szimbóluma, a központok pedig ennek a szimbolikus és metaforikus másolatai, vagyis egy otthonkép másolatai; ez arra szolgál, hogy „gyakorolják” ezeket a magatartásformákat, mintha csak „otthon lennének”. A központok lakói leképezik a „helyes” egzisztenciális kultúrát, tehát az „otthonit”, azáltal, hogy elfogadják, és alávetik

10 A „megküzdés” egy olyan fogalom, amely a stressz pszichológiai kutatásából ered. Arról van szó, hogy egy „tett/cselekedet során felborul az egyensúly az elvárások és a lehetőségek között, és ez javítja az érzelmi állapotot” (Heszen-Niejodek 2000: 475). Ez a kategória az ember egy célzott tevékenységét írja le, csakúgy, mint erőfeszítéseinek változó jellegét a körülményekkel szemben, amelyek cselekvésre kényszerítik. A „megküzdés” nem csak egy válaszreakció valamilyen nehézségre, amely erőfeszítést igényel, amely nem tudatos belső elrendezést eredményez, hanem egy olyan folyamat is, amely során kognitív fejlődése megy végbe. Ez a helyzet különböző okokból kifolyólag bonyolult; ezt a szituációt a pszichológia stressznek minősíti. A pszichológusok szerint az egész folyamat nem tudatos, a védekezési mechanizmusokat is sorolhatjuk a „megküzdés” kategóriájába. Ez megkülönböztetett és megfontolást követő tettekből áll, amelyeket valamilyen okból kifolyólag, spontán reakciók eredményeként választottunk. Eljárási jelleggel bír, de nem fix szakaszok szerint történik: függ az egyéntől és a kontextustól. Ugyanakkor többféle „megküzdési” módot különböztethetünk meg. Ezek főként az aktív megküzdés, a visszavonulás (például az álmvilágba menekülés, ahelyett hogy cselekvésbe kezdenénk), a tervezgetés, a szociális támogatás lehetőségeinek tanulmányozása (avégett, hogy hasznos tudást fejlesszünk ki, hogy alkalmazzuk a stratégiában célkitűzések által, illetve hogy érzelmi támogatást kapjunk), a tagadás, az érzelmi felszabadulás. Az ilyen típusú reakciókat gyakran a megbélyegzéshez társították (Goffman 2005), nevezetesen a hajléktalanok megbélyegzéséhez. Ez a helyzet rákényszeríti az adott személyt, hogy megküzdjön a helyzettel: mindenki a maga lehetőségei szerint (kulturális forrásai alapján, valamint a tapasztalatok ezek alapján történő értelmezése, és a szociális támogatáshoz való hozzáférése alapján). A „megküzdést” elfogadták a terület elismert kutatói is, például Lofland és mások (Lofland–Snow–Anderson–Lofland 2009: 89–122). Azért alkalmazták, hogy kivizsgálják a helyzeteket és a választott terület gyakorlati kutatásait. Mindenekelőtt az érzelmi aspektusokra összpontosítottak, melyeket „kihívásként” fogtak fel, ide sorolják: az információözönt, a szorongást, azt, hogy fedjék-e fel kutatói mivoltukat, vagy inkább maradjanak inkognitóban a helyszínen, a távolságtartást vagy a behódolást annak a hatásnak, amelyet a kutatás alanyai gyakoroltak a tanulmányra; ezek az ellenérzések, a kirekesztettség, a szimpátia érzése, amely oda vezethet, hogy teljesen azonosulnak a kutatás alanyaival. A problémák, amelyek megkövetelik a megküzdést a helyszínre kilátogató kutatótól, közé sorolták a helyszíni kontaktus lendületességét, a helyszín elhagyását, az etikai dilemmákat, valamint az érintkezést azokkal a bizonyos személyekkel, akik visszaélészerű igényekkel fordulnak a kutatóhoz.

magukat (jóllehet különböző szinteken) a központokban előírt szabályoknak, amelyek felkésztik őket a menedékhelyen kívüli életre, a saját otthonuk falain belül.

Követem a Chris Barker (2005) szerinti „cselekvőképesség” értelmezését. Szerinte a cselekedetek azok, amelyeknek egyrészt a személy nem szab határokat, és amelyek alakítják, másodsorban a cselekvés révén szocializálódnak. Barkernek az a véleménye, hogy a cselekvőképesség azokban a tettekben nyilvánul meg, amelyek a gyakorlati változás jellemzőit viselik magukon. Ez abban áll, hogy olyan lehetőségek közül választanak, amelyek számunkra is elérhetőek. A lehetőségek viselkedésmódokat képviselnek. Minthogy a társadalmi erők befolyásolják a cselekvés formáját és folyamatát, ennek következményeként a cselekvéstípusok különböznek egymástól, egyes személyek több helyzetben tudnak cselekedni, mint mások. Néhány embernek tehát nagyobb cselekvésszabadsága van; ők nem csak döntéseket képesek meghozni, hanem bizonyos szinten önálló megoldásokat is létrehozhatnak. Barker ezeket a lehetőségeket és a nagyobb szabadságot kapcsolatba hozza a fontosabb kulturális forrásokkal, amelyeket az egyén birtokol (ilyen forrás például a képzettség és a jólét). Véleménye szerint a cselekedetek, amelyek a cselekvőképességre épülnek, sokszor a körülmények összjátékának hatásai, ilyenképpen függetlenek a forrásoktól és lehetőségektől; egy konkrét személy lehet sikeres akkor is, ha csak hiányos, vagy bizonytalan rálátása van a helyzetre, és csak kevés feltételnek tesz eleget. Sok cselekedet, amely a cselekvőképességen alapszik, olyan szokásokat vagy rutint eredményez, amely társadalmilag elítélendő. Az ilyen tényezők nem hagynak teret a döntéshozatalnak. Tehát az egyén viselkedését tekintve a legmegfelelőbbnek számító cselekedetei azok, amelyek a cselekvőképességét jelzik (Barker 2005: 269–271).

Mi tehát az otthon, mire épül, hogy jön létre, mik a nélkülözhetetlen elemei, hogy alakítjuk ki? Hogyan élünk egy ideiglenes lakhelyen, mint amilyenek a vizsgált központok is? Mit jelent ebben a kontextusban hajléktalannak lenni, minthogy ezeken a jól szervezett, de átmeneti szálláshelyeken a lakók megteremtik saját kis privát menedéküket, mintha csak „otthon lennének”? Itt mentális és érzelmi menedékhelyet találnak, jóllehet az életük a központban folyamatosan mások tekintetében van kiszolgáltatva. Foucault panoptizmusa uralkodó ezeken a helyen (Foucault 1998). Tehát az intézmények nem teljes másolatai az otthonnak, jóllehet a menedékhelyen tartózkodás az „otthon jelleg” képmásából és élményéből ered, amelyet beszélgetőpartnereim magukban hordoznak, és amelyet a központokban felajánlanak nekik szabályok kereti között.

Ahogy kapcsolataim a tanulmány alanyaival elmélyültek, és minél jobban megismertem a különböző intézmények működését, annak arányában találtam egyre fontosabbnak az előbb felsorolt kérdéseket. A tanulmányozott központok is felfedték annak az értelmét, amit úgy nevezünk, hogy az „otthon” szükségességének egyetemessége,¹¹ és hogy legyen „otthonunk”, ahol élhetünk. Anna Zadrożyńska, lengyel kulturális antropológus úgy beszél erről, hogy felkínálja a „hajlék antropológiája” projektet (Zadrożyńska 1992). Az antropoló-

11 Anna Zadrożyńska az otthon egyetemes jellegéről beszélt, valamint az ott életről, felkínálván a „hajlék antropológiája” projektet (Zadrożyńska 1992). Ezen antropológia témájának a következőnek kellene lennie: „azon hely a sajátos típusa, amelyet tágabb értelemben hajléknak nevezünk” (Zadrożyńska 1992: 35); a szerző néprajzi és történelmi adatokat használt fel, összehasonlító módon. Ezek egy olyan jellemzőt ábrázolnak, amelyet Zadrożyńska egyetemesnek gondolt, és amely arra szolgál, hogy egyszerre kategorizáljuk az időt, a helyet és más embereket közelségük vagy távolságtartásuk tekintetében ahhoz, ami inspirálta őket (Zadrożyńska 1992: 40). Ebből áll az, hogy valaki otthon érzi magát. Más szavakkal: arra szolgál, hogy elszeparálódunk másoktól. Zadrożyńska hozzátette, hogy minden néprajz által ismert kultúrában megjelennek a helyi szokások a küszöb átlépésének pillanatában, ami nyomatékosítja a hely sérthetelenségének, valamint a tulajdon intimitásának elvét.

gia e részterületi témájának a következőnek kellene lennie: „azon hely sajátos típusa, amelyet tágabb értelemben hajléknak nevezünk” (Zadrożyńska 1992: 35). A szerző elsősorban néprajzi és történelmi adatokra épít, összehasonlító módon. Szerinte ez egyetemes jellemzőket ábrázol, nevezetesen, hogy egy időben kategorizálják az időt, helyet és a többi embert a velünk éreztetett közvetlenségük vagy távolságtartásuk függvényében (Zadrożyńska 1992: 40). A tudós véleménye szerint ebben áll az otthon kifejezés mélysége, valamint abból az érzésből, hogy otthon vagyunk. Ez arra szolgál, hogy elszigetelődünk másoktól. A tudós hozzáteszi, hogy minden, a néprajztudomány által ismert kultúrában megjelennek a helyi szokások a küszöb átlépésekor, ami nyomatékosítja azt az elvet, hogy ez a hely, amelyet egyrésztől privátnak, intimnek és sérthetetlennek érzékelünk, másrésztől ez az érzés ellenében van a vendég- vagy betolakodó magatartással.

Ugyanakkor az otthonkép, amelyet a kutatás alanyai ismertek, és amely megjelent elbeszéléseikben, gyakran csak egy kiindulópont volt a hajléktalanlétéhez. Ez az oka annak, hogy interjúalanyaimról kimondhatjuk, hogy „idegenek” a saját életükben, vagy hogy „migránsok” a létezésük tekintetében. Mindkét megközelítés szorosan kötődik ahhoz az igyekezethez, hogy újra felépítsék, vagy megteremtsék új életüket, főleg a terápiás gyakorlatok során. Tehát arról van szó, hogy rekonstruálják a múltat létük egy másfajta értelmezése alapján. E módszer célja, hogy olyan változást foganatosítsanak önmagukban, amely lehetővé teszi, hogy újra elinduljanak egy új élet felé, amelyben otthon is van.

Nehéz lenne egy közös kiindulópontot találni minden egyes otthonról, vagy annak hiányáról és az ezzel járó krízisről szóló történetnek. Nem szabad szigorúan venni minden hasonlóságot. A különböző történetek sajátos univerzumot mutatnak be, bár ha végignézzük őket, felfedezhetünk hasonló vonásokat. Ennek ellenére nehéz például egy közös kultúráról, vagy egy hajléktalan közösségről beszélni, mivel a „rokonságuk” túlságosan bizonytalan (vö. például Zalewska 2009 és Miller 2008). Az összegyűjtött adatok értelmezésével megpróbálok rámutatni a hajléktalanok egyéniségére, noha néha megállapíthatjuk, hogy olyan hasonló életkörülményeket kapcsolhatunk hozzájuk, amely hajléktalanságukat okozta. Egyrészt ezeknek a hasonlóságoknak, amelyek előidéztek hajléktalanná válásukat, szoros sztereotipizált jelentése van a kultúrában (általában negatív megítélése van, és gyakran elítélik), másrészt ezek az emberek kudarcot vallottak valamely konkrét központban (ahol szabályok uralkodnak, ugyanakkor elvek is, amelyek ezeket a totális intézményeket bizonyos mértékben többé-kevésbé nagygyá teszik). Ahhoz, hogy helyet kapjanak a központban, és meg is tartsák azt, a tanulmány alanyainak meg kellett felelniük az előírt feltételeknek, mivel a segítségnyújtási rendszer csak azokat az életszempontokat tartja fontosnak, amelyeknél fogva valaki egy intézményhez igazodik, és elfogad egy ilyen vagy más típusú segítséget. Következtetésekképp, az egyént úgy kezelik, mint a nélkülözők egy adott kategóriájának képviselőjét. Ezáltal felcímkezik, ami az idők során megjelenik az önmeghatározásában – újabb közös nevező a kutatás alanyai között, amely által a szegénységet és otthon nélkülséget „kezelő” segélyközpontok besorolják őket.

Kutatási következtetéseimet – csakúgy, mint módszertani és etikai döntéseimet – a helyszínek formálták, valamint a kapcsolat a kutatás alanyaival-beszélgetőpartnerekkel. Ez kiváltott egy olyan attitűdöt is, amelyet a velük való szolidaritásnak minősítenék. Declerck szerint a szolidaritás egy másodlagos hatása az identifikációnak és az empátia professzionalizálódásának az antropológiában. A szolidaritást a fennálló dolgokkal szembeni visszautasítás szüli. Ez igaz, mert nem hiszem, hogy egy olyan tapasztalatot, mint az otthon hiánya, lehetséges pusztán tudományos talajon fejtegetni – már évek óta veszek részt szociális tevékenységekben kutatásaimmal párhuzamosan. Ez nyilvánvaló alapigazság, mint azt állítani, hogy az anyagi nyomor és a nélkülözés más fajtái „mindig is” léteztek.

Egy ilyen status quo visszautasítása tehát több mint hiábavaló az esetek többségében, míg a baj orvoslásának kísérletei igen gyakran érzékelhetőek a gyakorlatban. Amikor ez a kutatókkal történik meg, úgy tekintenek rájuk, mint naív emberekre, vagy mint akik „aktivistává váltak”. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a nyomor beivódik „egy folyamatba [...], amely egy olyan léthez kapcsolódik [...], amely egy szélsőséges helyzetben jelentkezik, amely dehumanizáló; ilyenképpen kiszakítja az embert az értelmén alapuló közösségből [...]. A nyomor olyan állapotok élménye, amelyek a tűrőképesség határait feszegetik: az éhség, a hideg, a gyakori fizikai szenvedés; de ez nem minden. A nyomor megakadályoz minket a cselekvésben, és csak a jelentben tudunk gondolkodni a szükségletek alatti nyomás miatt [...], amely kitaszítja az embert az értelem alapján működő közösség keretei közül [...], és megakadályozza, hogy kapcsolatunk lehessen Mással. Ugyanakkor nem teszi az embert egy természetközeli élőlényvé, valakivé, aki harmóniában él a természettel; inkább a szűrkesség területére taszítja az embert [...], amely kívül áll az emberiségen és a természetén.” (Leder 2014: 162.)¹²

Az egyenlőtlenségre építő rendszereknél fennáll a kockázat, hogy egy sajtóságosan perverz elégedettségérzést kelt, hiszen erre szolgál a status quo fenntartása: „ha áttekintjük az emberiség történelmét, láthatjuk, hogy az alacsonyabb rendű emberek lenézése [...] sok ember számára az egyik legfőbb [...] örömforrás” (Leder 2014: 177).¹³

A hajléktalanhelyzet tanulmányozásakor muszáj megjegyezni, hogy egy „mindig is létező” problémáról van szó – jöllehet a múltban más szavakkal határozták meg –, és hogy okait nem csak a gazdasági helyzetre vezetjük vissza. A bármilyen szociális, politikai és gazdasági rendszer vádolása, hibáztatása elhibázott döntésnek tűnik, mivel állandónak és általánosítottnak érzékelhetjük. Minden egyes rendszerben vannak „nehezen alkalmazkodó” és kirekesztett emberek. Van-e értelme tehát a kirekesztetteknek fenntartott (re)integrációs és rehabilitációs stratégiáknak, mint korrekciós intézkedéseknek? A hajléktalanhelyzetet „mindig is” társították ezeknek az intézkedéseknek a különböző formáival.

A többség által lenézett egyének ugyanakkor szerintem nem a *mainstream* másik arcát alkotják, sem egy alternatív világ egyedeit. Épp ellenkezőleg, közénk tartoznak, ennek a világnak a „kitermeljei” és „maradványai”, ahogy Zygmunt Bauman (2004) mondta. Jelmezhetjük őket a „normálisnak” és „egészségesnek” nevezett lét szélsőséges formájának megtestesítőiként. Lehet, hogy ebben rejlik a (re)integráció és rehabilitáció eredménytelenségeinek oka: ezek a folyamatok téves feltételezésen alapulnak a nélkülözők „természetét” illetően, amikor idegenként és másként kezeli őket.

„A nyomor tárgykörét nem [...] reprezentálják” (Leder 2014: 177). Nem akarjuk látni, elhárítjuk magunktól, eltávolodunk tőle. Jöllehet a támogatási programok be akarják vonni a kirekesztetteket, ugyanakkor – a téves feltételezések következményeképp – csak leplezik a problémát. A rendszer folytatja a hajléktalanok kitermelését, aminek következtében a segítségnyújtás nem lesz eredményes. Egy olyan változás kidolgozása hozhatna megoldást, amely a fő irányvonalra is kiterjedne.

12 Úgy tűnik, azon tény által, hogy nem fogadjuk el a dehumanizációt, fajunk egy része fontosabbá válik annyiban, hogy az emberi és nem emberi lények közti egyenlőség ötlete egyre inkább hallatja magát.

13 Ezt nevezzük „kórnak”, amelyet én is érzek saját érdeklődésem és cselekedetim kapcsán. Patrick Declerck szerint „a bukott világgal való kapcsolat olyan, mint a mérge. A mindennapok valósága hátrafelé haladt, mint a visszahúzódó víz. [...] távolinak, jelentéktelennek és nevetségesnek tűnt” (Declerck 2004: 128). Ez az állapot főként a kezdeti időszakban jelenik meg, melyet sorszerűen a megszokás követ. Az érzékenység annál inkább alábbhagy, minél kevésbé mutatkozik meg a képesség, hogy rálássunk, mi kelt megbotránkozást másokban (Declerck 2004:131).

Declerck megállapította, hogy ő „az embert legutolsó, teljes dimenziójában ismerte” (Declerck 2004: 129). Kétségtelenül azért alkalmazta ezt a kifejezést, mert a hajléktalanok nagy része „rosszabbul nem is élhetne” (Declerck 2004: 15). Hangsúlyozza, hogy ezért tekintenek másként a kirekesztettekre, és eszerint is kezelik őket, ami elfojtja „azt az ambivalenciát, amelyet a kirekesztettek éreznek” (Declerck 2004: 352). Ezáltal áldozatnak minősítjük őket, ami ugyanolyan igazságtalan, mintha bűnösnek ítélnék őket a helyzetükért, amelybe kerültek: „az áldozat-identitás – amely minden bűn alól felment – passzivitást, gyengeséget és leereszkedést szül (Declerck 2004: 352). Ez a figyelmet – a nyomorúságos helyzetben lévő áldozat felmagasztalásáról alkotott gondolatok felé tereli. Így tehát nem lényeges a felelősségről, vagy krízis áldozatainak érzelmeiről gondolkodni. Ezzel szemben elvárjuk, hogy az áldozat felvegye az áldozatszerepet, tehát csendben viselje megpróbáltatásait. „Tiszteletlen” lenne, ha ellenállna, fellázadna helyzete ellen, megőrülne vagy függővé válna, elmenekülne – azaz agresszívan viselkedne, öngyilkosságot követne el, stb. (Declerck 2004: 353). Ugyanakkor ezek azok a magatartásformák, amelyek lehetővé teszik „a még rosszabb helyzet kezelését” (Declerck 2004: 354).

Kutatásaimban a magam módján próbálom bemutatni ezt a „teljes dimenziót”. Az egyik kontextus, amelyben ezt kutatom, egyszerre etikai és módszertani: az általam elfogadott kijelentés, amely szerint a „kirekesztés” és a „háttérbeszorítás” önkényesen létrehozott kifejezések, ugyanúgy, mint a „szegénység”, „nélkülözés” vagy a „hajléktalanság”, hiszen „a társadalom pereme vagy másik oldala nem maga a társadalom?” (Declerck 2004: 350). Ez megegyezik azzal, amit Dominika – akitől már korábban idéztem – mondott: „[a hajléktalanságot] nem asszociáljuk egy olyan személyhez, aki [...] menedékhelyen él, vagy aki lakást keres. A teória szerint a hajléktalan egy parazita, aki a társadalmon élősködik [...], és a legkisebb erőfeszítést sem teszi meg [...]. Nem szeretem ezt a szót, szóval nyilván nem értek vele egyet. Úgy gondolom, hogy az otthon, vagy annak hiánya [...] nem túl fontos tényező az emberek felcímkézésekor [...]. Ez a szó egyáltalán nem jellemzi az itt lakó embereket, hiszen nekünk van otthonunk. Jelen pillanatban ez az otthonunk. Vannak ágyaink, amelyekre lehajtjuk a fejünket [...]. A „hajléktalan” szónak önmagában nincs túl nagy jelentősége [...] a többi szóhoz képest, amellyel egy embert minősítünk. Ezek [...] olyan emberek, akik kibillentek egy adott pillanatban [...] a létükből, és akik most próbálnak lábra állni.”

Az a megközelítés, amelyet Dominika elvár, kezd beszívárogni a *mainstream* támogatási rendszerbe. Találkozhatunk munkákkal, amelyek olyan megoldási javaslatokat tartalmaznak, amelyek a jelenlegi segítségnyújtás módszereit kívánják átalakítani. Ezek a javaslatok, a segítségnyújtási projektek, a segítséget nyújtó helyek kialakításának szintjén szeretnének változást elérni, valamit az ebben a szektorban dolgozók törekvésein, ezáltal azon helyzet megközelítésén, amely a segítséget igénybe vevő emberek által manifesztálódik. A változtatások az eljárásokat érintik, és a javaslattevők leginkább a központok irányításának egy másik lehetséges módja felé fordítják figyelmüket, amely által átfordulhat az erre fogékony lakók hozzáállása ahhoz, hogy előmozdítsák a hajléktalanhelyzetből való kilábalást.

A kulcsszó a beolvasztás, azaz hogy elkötelezetté tegyük a nélkülözőket életük megszervezésében a központok falain belül és kívül. Erre kínál megoldásokat a *Podręcznik. Model gminny standard wychodzenia z bezdomności* [Kézikönyv. A hajléktalanságból való kitörés szabványos közösségi modellje] (Stenka–Olech–Browarczyk red. 2014). Ez a kézikönyv [*Podręcznik*] nemcsak az együttműködés és a részvétel etikáján alapszik, hanem bevált gyakorlatokkal is szolgál. A dokumentumban felvázolt javaslatok a hajléktalanoknak fenntartott rendszer egy másik alternatíváját írják le, állítások és eljárások szintjén. A javasolt új megoldások kipróbált gyakorlatokra építenek. Tehát ezek nem elvetendő szempontok, hiszen bizonyított tapasztalatokon alapszanak. A kézikönyv szerzői és a hajléktalanok is részt vettek

ebben a folyamatban. A javaslatok külföldön ellenőrzött megoldásokat is előterjesztenek. A szerzők azt állítják, hogy a hajléktalanok képesek részt venni különböző döntéshozatali eljárásokban, például a hajléktalanságból való kilábalási egyénre szabott program kidolgozási szakaszában. A szabadság kérdését is hangsúlyozzák, amely arra szolgál, hogy kialakítsák élőhelyüket a menedékhelyeken, valamint más állandó, huszonnégy órás ügyeletet nyújtó központokban, ahol csoportoknak nyújtanak segítséget. A szerzők által javasolt helyek kialakításának fel kellene ajánlania a lakóknak az irányításban való részvételt (például egy közösség kialakítása során). Ennek a részvételnek az intézmény fenntartásához, és a reintegrációs művelet végrehajtásához elengedhetetlen eszközök megszerzésére kellene kiterjednie.

Ezek a típusú megoldások megjelennek a kulturális antropológia azon altudományágai-ban is, amelyek a különböző szereplők együttműködésére helyezik a hangsúlyt. A beolvasztási gyakorlatok, amelyek kiterjedtebb döntéshozatali teret hoznak létre, különböző véleményeknek és érdekcsoportoknak adnak helyet. A javasolt új segítségnyújtási központok elindítása csökkentheti a jelenlegi támogatási rendszertől való függést. Ez utóbbi ugyanis egy sajátos függést hoz létre, azaz az autonómia hiányának mellékérését kelti (ez „visszaélészerű igények” formájában jelentkezik). Ez annak a gondolatnak a következménye, hogy olyan segítséget nyújtunk, amely hasonlít egy teljesen készen kapott termékre, szemben azzal, ami ideális lenne: amely az önálló erőfeszítéseket támogatja, valamint azt, hogy az adott egyén önmaga lehetőségeihez mérten segítsen önmagán. Ennek a kért/kapott segítségnek a következményként az önkényesen szervezett programokban részt vevő egyének úgy érezhetik, hogy ők eredménytelenek az önálló problémamegoldásban, nem képesek kielégíteni saját szükségleteiket. Az emancipálódás helyett – azaz ahelyett, hogy új gondolkodásmódokat és önmaguk, valamint környezetük értelmezésének új módszereit tanulják meg (ha készek rá és akarják ezt) – azt tanulják meg, hogy idomuljanak az intézményi és szervezeti elvárásokhoz. Hiszen a segítséget eddig gyakran összehangolták a feltétellel, hogy az egyén rendelődjön alá a támogatás által megszabott utasításoknak, formalitásoknak és hozzáférése szabályainak. Az egyén elveszíti (és egyszerre megszerzi) a csekély cselekvőképességébe vetett hitét, nem tesz semmit, hogy megértse az okokat, az okokat és a folyamatokat.

A kéziratban bírált rendszer [Podręcznik] a segítséget nyújtó intézmények alkalmazottait is sújtja, hiszen ők azokat az embereket, akikért dolgoznak, utóbbiak deficit-prizmáin át nézik. Ez túlzott védelemre és alternatívákra való hajlandóságot szülhet, azaz „a személy tudatos erőfeszítéseinek és önállóságának minimumra csökkentését” eredményezi (Stenka–Olech–Browarczyk red. 2014: 41). Néha a segítségnyújtási szektor alkalmazottai és az önkéntesek hatalomvágyukat elégitik ki a segítségnyújtás ezen módján keresztül.

Ezen állítások ellenére a „szabvány”, „szolgáltatás” és a „kliens” kifejezések, amelyeket a kézirat alkotói használnak [Podręcznik], aggodalomra adhatnak okot. Ezekről a szavakról ugyanis az üzleti szféra jut eszünkbe, és nem a segítségnyújtás vagy a humanista és humanitárius erőfeszítések. Ugyanakkor ez a dokumentum hasznos, mert globálisan közelíti meg a huszonnöt év során Lengyelországban kidolgozott megoldásokat, főleg a nem kormányzati szervezetek által, amelyeknek az állam (a közösség, helyi önkormányzatok) elrendelte a szociális segítségnyújtást és a gondnokságot. A kézirat ezeknek a szabatos szaktudásoknak a rendszerezett gyűjteménye. Az is fontos, hogy a „kliensekkel” folytatott munka példái és újfajta elvei, amelyekről a mű szól, olyan módszerekre fekteti a hangsúlyt, amelyek a párbeszédre és a motivációs elbeszélgetéseken alapszanak. Ennek célja a megerősítés, és hogy ne kizárólag az egyén, mint kategória és meghatározott eset diagnosztizálására, minősítésére összpontosítsanak.

Az erőegyesítés és együttműködés gondolata Lódzban született meg, egy olyan közegben, amely különböző módokon foglalkozik a hajléktalanokkal (a segítségnyújtási szektorban való munkától egészen a hajléktalanhelyzet kutatásáig). Miközben a kéziraton [Podręcznik] dolgoztak, városunk segítségnyújtási szektorának dolgozói, akik részt vettek a szerkesztésben, arra vállalkoztak, hogy lokális együttműködést hozzanak létre azáltal, hogy hálózatot alakítanak ki olyan személyekből és szervezetekből, amelyek ezzel a kérdéssel foglalkoznak, és a szervezetek és emberek találkozásainak létrejöttére buzdítanak. 2014-ben megjelent egy együttműködési kezdeményezés, a csoport végül 2014 novemberében jött létre. A csatlakozni kívánó egységek képviselői¹⁴ aláírták a csatlakozási nyilatkozatot. Az együttműködés a Lódzkie Partnerstwo Pomocy Osobom Wykluczonym i Bezdomnym [Lódz-i Hajléktalanokat és Kirekesztetteket Támogató Egyesület] nevet viselte, majd 2016 márciusában felvette a Lódzkie Partnerstwo Pomocy w sytuacji Wykluczenia i Bezdomności [Lódz-i Segítségnyújtási Egyesület Kirekesztett Helyzetben Lévnőknek és Hajléktalanoknak] nevet. Tevékenysége a közösség által kidolgozott szabályzaton alapul. A csoport rendelkezik egy igazgatótanáccsal, és tanácskozásokkal döntenek az együttes fellépést illetően.

Az Egyesület első hivatali idejétől (tehát 2014 decemberétől) kezdve aktív tagja vagyok a csoportnak, alelnöki minőségben. Az én szemszögemből a legfőbb cél, hogy vegyük rá a csatlakozásra a hajléktalanokat, és hogy a miénk ne csak még egy kívülálló szakértőkből álló csoport legyen; ezek azonban még csak folyamatban lévő törekvések. Az Egyesület együttműködése a helyi hatóságokkal megfelelő. Reméljük, hogy a Lódzban elkezdődött változásoknak köszönhetően (itt a városközpont fellendítésének átfogó programjára gondolok, amely egy társadalmi fellendüléssel is együtt jár), sikerül átalakítani a „rejtett tantervet”, amely azon segítségnyújtási tevékenységek alapjául szolgál, és a városunkban eddig elengedhetetlen segítségnyújtási módszereket sikerült átalakítani egy másfajta, alternatív modellé, amely bevált gyakorlatokra épít. Célunk és előirányzatunk ugyanis, hogy integráljuk a segítségünket kérő hajléktalanokat, ahelyett, hogy kiigazítanánk, vagy megfosztanánk őket önállóságuktól.

Fordította Karádi Gerda

14 Az Egyesület tagjai a következők (2016. december): Lódz önkormányzatának Szociális Szolgáltató Központja, Stowarzyszenie Inicjatywa Różnorodnych Polaków [Ésszerűen Gondolkodó Lengyel Kezdeményező Egyesülete], Towarzystwo Pomocy im. Św. Brata Alberta Koło Łódzkie [Szent Albert Testvér Segítő Társaság Lódz-i Köre], FUTHARK Fundacja na Rzecz Popularyzacji Kultury i Biznesu Krajów Nordyckich [Északi Országok Kulturális és Üzleti Világának Népszerűsítéséért Alapítvány], Stowarzyszenie Promocji Zdrowia i Psychoterapii [Egyesület az Egészség és Pszichoterápia Népszerűsítéséért], Ogólnouczeniiane Centrum Promowania Zrównowazonego Stylu Życia UŁ [Lódz-i Egyetem Kiegyensúlyozott Életstílust Támogató Egyetemi Központja], valamint a Közegészségügy Önkormányzati Központja, Stowarzyszenie Bratnia Pomoc [Testvéri Segítség Egyesülete], Fundacja W Człowieku Widzieć Brata [Lásd Meg Testvéred az Emberben Alapítvány], Oddział Łódzki Międzynarodowego Stowarzyszenia Studentów Medycyny IFMSA-Poland [Orvoshallgatók Nemzetközi Egyesületének Lódz-i Részlege]. Minthogy saját belső szabállyal rendelkeznek, nem tudnak csatlakozni, de együttműködnek és azonosulnak az Egyesület célkitűzéseivel: a rendőrség (amelyet a Lódz-i Önkormányzati Igazgatóság prevencióval foglalkozó vezetőségénél megbízott tisztviselői képviselnek), valamint a Lódz-i Közterületfelügyelet (képviselőjüket a megelőzéssel foglalkozó részleg delegálja). A Lódz-i Karitás részleg is együttműködik az Egyesülettel, a csatlakozási nyilatkozat aláírása nélkül. Ezenkívül természetes személyeket is találunk az Egyesület tagjai között.

SZAKIRODALOM

- Baer Monika
2014 *Między nauką a aktywizmem. O polityczności, płci i antropologii*. Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Barker, Chris
2005 *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*. WUJ, Kraków.
- Bauman, Zygmunt
2006 *Praca, konsumpcjonizm, nowi ubodzy*. Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Declerck, Patrick
2004 *Rozbitkowie. Rzecz o paryskich kloszardach*. Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., Warszawa.
- Domańska, Izabela
2011 Antropologia literatury – projekt interdyscyplinarny czy transdyscyplinarny? *Przegląd Kulturoznawczy* 1. (9) 55–64.
- Erikson, Erik
2004 *Tożsamość a cykl życia*. Zysk i S-ka, Poznań.
- Fitzpatrick, Suzanne
2005 Explaining homelessness: a critical realist perspective. *Housing, Theory and Society* 11. (1) 1–17.
- Fluehr-Lobban, Carolyn
2013 Antropologia oparta na współpracy jako etyczna antropologia XXI wieku. *Tematy z Szewskiej*. (1) 8–14.
- Foucault, Michel
1998 *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*. Fundacja Aletheia, Warszawa.
- Giroux, Henry – Purpel, David (red.)
1983 *The hidden curriculum and moral education*. McCutchan Publishing Corporation, Berkeley, California.
- Goffman, Erving
2005 *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*. GWP, Gdańsk.
2011 *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*. GWP, Sopot.
- Grabowski, Marian
1998 *Istotne i nieistotne w nauce. Szkice z aksjologii nauki*. Wydawnictwo Rolewski, Toruń.
- Greenwood, Davydd J.
2012 Action research, czyli o badaniach w działaniu. In: Jemielniak, Dariusz (red.): *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*. I. PWN, Warszawa, 115–140.
- Haraway, Donna
2008 *Wiedze usytuowane. Kwestia nauki w feminizmie i przywilej ograniczonej/częściowej*.
- Heszen-Niejodek, Irena
2000 Teoria stresu psychologicznego i radzenia sobie. In: Strelau, Jan (red.): *Psychologia. Podręcznik akademicki*. III. *Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*. GWP, Gdańsk, 465–492.
Informacja dotycząca problematyki bezdomności...
2013 *Informacja dotycząca problematyki bezdomności na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Stan na dzień 31 grudnia 2012 r.* Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Olsztyn. Elérhetőség: http://wrota.warmia.mazury.pl/archiwum/images/stories/stories_2011/ROPS/Pliki/rops_1/w_artykolach/2013/bezdomnosc/2013_02/bezdomno_wg_stanu_na__31_grudnia__2012.pdf
- Jackson, Philip W.
1968 *Life in classrooms*. Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Janiak, Agnieszka
2012 Zgiełk jako tworzywo nauki. Obrona przyczynkarstwa (?) In: Harbanowicz, Justyna – Janiak, Agnieszka (red.): *Przestrzeń zgiełku. Przestrzenie wizualne i akustyczne człowieka. Antropologia*

- audiowizualna jako przedmiot i metoda badań*. III. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław, 213–215.
- Janowski, Andrzej
1995 *Uczeń w teatrze życia szkolnego*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Jewdokimow Marcin
2007 Wyprowadzka z punktu widzenia koncepcji wcielania. *Kultura i Społeczeństwo*. (1) 117–131.
- Kaniowska, Katarzyna
2013 Antropologie problemowe – nowy krok rozwoju naszej dyscypliny? Wprowadzenie. *Lud* 97. 133–156.
- Karczewski, Leszek
2013 Prowokacja wobec konserwatywnego oka. Performans osób z niepełnosprawnościami. In: Bal, Ewa – Świątkowska, Wanda (red.): *Performans, performatywność, performer. Próby definicji i analizy krytyczne*. WUJ, Kraków, 203–211.
- Kuźma, Inga B.
2013 Tematy trudne – pola minowe – tabu w badaniu naukowym. Słowo wstępne. In: Uó (red.): *Tematy trudne. Sytuacje badawcze*. WUŁ, Łódź, 7–11.
- Leder, Andrzej
2014 *Prześlona rewolucja. Ćwiczenie z logiki historycznej*. Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Lofland, John – Snow, David A. – Anderson, Leon – Lofland, Lyn H.
2009 *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Łukasik, Magdalena – Jewdokimow, Marcin
2012 *Niedom. Socjologiczna monografia mieszkań migracyjnych*. Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa.
- Miller, Daniel
2008 *The comfort of things*. Polity Press, Cambridge–Malden.
- Palak, Zofia – Bujnowska, Anna – Pawlak, Agnieszka
2010 Przedmowa. In: Uók (red.): *Edukacyjne i rehabilitacyjne konteksty rozwoju osób z niepełnosprawnością w różnych okresach życia*. Wydawnictwo UMSC, Lublin, 7–12.
- Rappaport, Joanne
2013 Poza obserwację uczestniczącą – etnografia oparta na współpracy jako innowacja teoretyczna. *Tematy z Szewskiej*. (1) 15–37.
- Reason, Peter – Torbert, William R.
2010 Zwrot działaniowy. Ku transformacyjnej nauce społecznej. In: Červinkova, Hana – Gołębnik, Bogusława Dorota (red.): *Badania w działaniu. Pedagogika i antropologia zaangażowane*. Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław, 117–152.
- Sacuk, Zalesia
2010 Życiowe sytuacje kryzysu: fenomenologia, typy oraz wewnętrzne konflikty. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie* 11. (1) 61–70.
- Sayer, Andrew
1992 *Method in social science: a realist approach*. Routledge, London.
- Skłodowski, Henryk
2010 Psychologiczne wyzwania kryzysu. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie* 11. (1) 9–22.
- Skórzyńska, Agata
2013 Kto potrzebuje współ-badań? (Participatory) action research jako projekt emancypacji (intelektualistów). *Kultura Współczesna. Teoria. Interpretacje. Praktyka* 77. (2) 95–111.
- Stenka, Rafał – Olech, Piotr – Browarczyk, Łukasz (red.)
2014 *Podręcznik. Model gminny standard wychodzenia z bezdomności*. Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk.
- Tarkowska, Elżbieta
2012 Subiektywny wymiar ubóstwa. In: Kubiak, Hieronim E. (red.): *Polska bieda w świetle Europejskiego Roku Walki z Ubóstwem i Wykluczeniem Społecznym*. Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków, 199–138.

Zadrożyńska, Anna

1992 Ludzie i przestrzeń domowa – przyczynek do antropologii schronienia. In: Łukasiewicz, Piotr – Siciński, Andrzej (red.): *Dom we współczesnej Polsce*. Wiedza o kulturze, Wrocław, 35–41.

Zalewska, Joanna

2009 *Stary człowiek w kulturze młodości. Doświadczenie starości wśród warszawskich seniorów. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Elżbiety Tarkowskiej*. Szkoła Nauk Społecznych Instytut Filozofii i Socjologii Polska Akademia Nauk. Warszawa. 40_201_09_12_15_09_06_Joanna Zalewska Stary człowiek_pr. doktorska.doc (letöltés: 2014.04.26.).

Zeidler-Janiszewska, Anna

2006 Visual Culture Studies czy antropologicznie zorientowana Bildwissenschaft? O kierunkach zwrotu ikonicznego w naukach o kulturze. *Teksty Drugie*. (4) 9–29.

INTRODUCERE ÎN CERCETAREA ANTROPOLOGICĂ A OAMENILOR STRĂZII AFLAȚI ÎN „SITUAȚII DE CRIZĂ”

Autoarea cercetează de mai mulți ani acest tip de criză, generând una dintre cele mai grave situații pentru oamenii străzii. Urmărește activitatea acelor organizații, care vin în ajutorul acestor oameni. Demersul ei este inspirat de antropologia colaborativă, cu obiective de responsabilitate și intervenție, ceea ce a avut influențe din punctul de vedere al eticii și al metodologiei. Datorită acestei abordări, ea susține deseori afirmații critice referitoare la conceptele sociale și științifice independente asupra persoanelor excluse din societate. Ca cercetătoare, dar și ca activistă, pune accentul pe interpretarea realității cercetate, căci acest lucru are un rol de diagnostic.

AN INTRODUCTION TO THE ANTHROPOLOGICAL RESEARCH ON HOMELESS PEOPLE IN “CRISIS SITUATIONS”

The author has been carrying out research on this type of crisis for years, a phenomenon generating one of the heaviest situations for the homeless. She observes the activity of the institutions involved in helping these people. Her work is inspired by collaborative anthropology, aiming responsibility and intervention, with great influence regarding ethics and methodology. Due to this approach, the author often formulates critical statements regarding the independent social and scientific concepts on the people excluded from society. As a scholar as well as an activist, she focuses on the interpretation of the researched reality, because it has also the role of diagnostics.